



# Iniciatives, màrqueting i paisatge

**Els processos *bottom-up* en la transformació de l'espai productiu del Poble Nou de Barcelona**

Esteve Dot

**Paisatge, màrqueting de valors i publicitat conscient**

Jordi Romero-Lengua

**El poder de la innovació oberta**

Cecilia Tham

## Els processos *bottom-up* en la transformació de l'espai productiu del Poblenou de Barcelona

Esteve Dot

Aquest text pretén analitzar la capacitat de resposta del Poblenou-22@Barcelona<sup>1</sup>, en endavant Poblenou, a l'hora de concebre, planificar i gestionar el seu espai productiu en el període 2000-2013. Al Poblenou, que fou durant molt temps la principal àrea industrial de Barcelona, a partir de l'any 2000 s'hi desenvolupa el projecte urbanístic 22@Barcelona (d'ara endavant, 22@), que té com a finalitat la renovació del teixit urbà i econòmic a partir d'activitats de l'economia del coneixement.

L'anàlisi es fa d'acord amb el marc teòric de la ciutat emprenedora (Lakshmanan, Chatterjee, 2006; Lakshmanan, Chatterjee, 2009; Lakshmanan, Chatterjee, 2011), que permet identificar i qüestionar les capacitats desenvolupades (i les que no ho han estat) per part dels agents locals. L'àrea del Poblenou és un lloc privilegiat per valorar la implicació dels agents polítics, socials i econòmics respecte a dos processos que sorgeixen durant la implantació del projecte 22@. En primer lloc, la gentrificació productiva i la compatibilitat dels usos econòmics. En segon lloc, la protecció, el tractament i les funcions del patrimoni industrial. En aquesta transformació, la intervenció i la dinàmica amb processos *bottom-up* (de baix a dalt) és crucial per generar (noves) oportunitats que millorin la qualitat de vida urbana en l'espai productiu.

<sup>1</sup> S'adopta la denominació Poblenou-22@ Barcelona –simplificada com *Poblenou*–, com l'espai que està delimitat per la línia del litoral, el carrer de Wellington, l'avinguda Meridiana, l'avinguda de la Gran Via de les Corts Catalanes i la rambla de Prim. En aquest espai, que equival a la suma de set barris del total dels deu del districte de Sant Martí, es localitza de manera discontinua el projecte urbanístic 22@ Barcelona. L'any 2000 s'aprova la Modificació del Pla general metropolità per a la renovació de les zones industrials del Poblenou-Districte d'Activitats 22@Bcn (l'Ajuntament de Barcelona l'anomena *22@Barcelona*), que és la normativa que regula la transformació urbana d'una superfície de 198,26 hectàrees (vegeu la figura 1).

## **L'interès per l'entorn econòmic urbà i les polítiques de desenvolupament local**

Les ciutats són espais dinàmics que permeten observar l'actuació dels agents urbans i la consegüent configuració territorial i econòmica. La política urbana té sempre incidència en l'espai productiu que està en permanent construcció. Però, en una situació de canvi del planejament urbanístic, quines respostes i accions han de desenvolupar les ciutats per aconseguir l'eficiència econòmica i social que beneficiï un sector més gran de la població? I quines respostes i accions han de portar a terme les ciutats per reestructurar-se i adaptar-se a les necessitats en una conjuntura de contracció econòmica i social?

L'any 2010, el premi Nobel d'economia Joseph Stiglitz assegurava que hi hauria un canvi important arran de la crisi econòmica global que s'havia iniciat l'any 2008. Afirmava que els efectes es produirien arreu del planeta, en especial a les grans urbs, que és on es localitzen els poders polítics, econòmics i mediàtics. A les ciutats és precisament el lloc on es concentren les empreses, el coneixement i el capital humà, cosa que fa possible el sorgiment i el desenvolupament de bona part de les innovacions tecnològiques, organitzaves i socials. Però també, de manera ben paradoxal, és a les ciutats on, generalment, sorgeixen els conflictes, on es concentra la pobresa i es produeix la confrontació d'objectius i interessos del sector públic, del privat i de la societat civil per aconseguir la competitivitat econòmica i la generació d'ocupació i, alhora, una bona qualitat de vida dels habitants i la participació democràtica (Glaeser, 2011; Casellas, 2016). Així doncs, les ciutats són espais actius que esdevenen laboratoris interessants per observar l'actuació dels agents urbans i la consegüent configuració territorial i econòmica, a partir del planejament i la gestió (que a més pot coincidir amb un escenari de crisi econòmica).

## **La localització de l'activitat intensiva en coneixement i la qualitat de vida en entorns urbans**

La projecció econòmica de la ciutat que es produeix a l'última dècada del segle xx es porta a terme a través de polítiques urbanes que, d'una banda,

dediquen recursos a la creació d'assentaments urbans relacionats amb les noves tecnologies (Castells, 2000; Méndez, 2013) i, d'altra banda, afavoreixen una nova governança urbana amb una participació creixent del sector privat i, en menor mesura, de les organitzacions civils en la concepció, la planificació i la implementació de les polítiques urbanes (Harvey, 1989; Casellas, 2016). L'objectiu d'aquestes polítiques urbanes és l'ampliació o la reconversió de la base econòmica existent (Musterd i Murie, 2010; Dot, 2015).



Imatge 1. Fàbrica de Can Saladrigas. Des de l'any 2009, inclou la Biblioteca Manuel Arranz, exemple de patrimoni industrial transformat.

En el procés de reestructuració econòmica de les ciutats, la qualitat de vida urbana (que pot incloure el bon estat del patrimoni històric, l'existència de zones residencials equipades, infraestructures adequades de transport, serveis, espais verds, equipaments culturals i esportius i zones comercials i de lleure, entre d'altres) és cada vegada més un factor que cal tenir en compte a l'hora de construir l'espai productiu (Musterd i Murie, 2010; Bakici *et al.*, 2013). I és, al mateix temps, un aspecte que les empre-

ses consideren un cost extern (Pallarès-Barberà, 2004; Bel, 2013). Això es deu al fet que els treballadors qualificats d'empreses relacionades amb les noves tecnologies exigeixen un cert estàndard de vida. D'aquesta manera, la qualitat de vida urbana (i en el fons el paisatge, pel fet que reflecteix el que s'hi està produint), que era un factor utilitzat fa unes quantes dècades per atreure els directius d'empreses estrangeres, amb el temps s'ha convertit en un factor que també es té en compte com a al·licient per a altres treballadors (Florida, 2005; Melnikas, 2016).

Entre el conjunt d'elements que afavoreixen una qualitat de vida més gran i que poden influir en el moment en què les empreses trien la seva localització, destaquen dos aspectes relacionats amb l'ús i la gestió del sòl transformat: la compatibilitat de les activitats econòmiques i la integració del patrimoni industrial. El primer procés té a veure amb la compaginatge de les activitats econòmiques (les tradicionals i les noves) i l'expulsió de determinades empreses, és a dir, el teixit productiu local (manufactura, indústria, comerç) queda afectat per processos de substitució d'activitats econòmiques. És el que es coneix com a *gentrificació productiva* (Zukin, 1989; Lloyd, 2006; Dot, 2015). El segon procés té a veure amb la protecció, el tractament i el consum del patrimoni industrial. Edificis i espais industrials d'interès artístic i històric es transformen en seus d'empreses, habitatges i centres culturals (Benito, 2002; Dot, Pallarès-Barberà, 2015). Ambdós processos són motiu de conflicte urbanístic a causa dels objectius diferents que mobilitzen part dels agents participants.

### **La ciutat emprenedora per a l'estudi del desenvolupament econòmic urbà**

Un dels objectius d'aquest capítol és vincular el model de desenvolupament urbà basat en l'economia del coneixement amb el marc analític de la ciutat emprenedora. La teoria de la ciutat emprenedora estudia per què alguns territoris són capaços d'assolir situacions dinàmiques i competitives, i d'altres, no. Dins del marc analític de la ciutat emprenedora, les capacitats polítiques, socials i econòmiques es presenten com a fonamentals per al desenvolupament de l'economia en entorns urbans juntament amb la tradició històrica de la ciutat. En situacions de canvi (urbanístic) o de crisi

(econòmica), la capacitat de reacció permet superar les dificultats amb més facilitat.

A la ciutat emprenedora es posen en relleu quatre característiques internes del territori, que estan interrelacionades i que són interdependents. La primera característica és l'esperit emprenedor de l'individu o del conjunt de persones, que fa possible les accions per desenvolupar el coneixement. Es tracta de valors i habilitats personals que són fonamentals per generar innovació en l'espai productiu. És una manera de pensar, raonar i actuar per buscar una oportunitat que serveixi per portar a la pràctica noves possibilitats econòmiques.

La segona característica és la trajectòria històrica. El concepte *trajectòria històrica* (en anglès, *path dependence*) es refereix al fet que la forma de l'espai productiu i les activitats que s'han establert en un territori vénen donades pels esdeveniments històrics. Els impactes de les estructures institucionals (polítiques, socials i econòmiques) tenen un origen en el passat i un paper important en l'atracció futura d'activitats econòmiques.

La tercera característica és el paper que adopten cadascun dels agents (de manera individual o conjunta) en la generació de l'activitat econòmica. En la teoria de la ciutat emprenedora es poden distingir diferents tipologies d'agents emprenedors locals, individuals o col·lectius: els polítics, els socials i els econòmics.

I finalment, la quarta característica són les relacions entre els agents (la governança, en anglès *governance*); és a dir, la manera com els agents públics, privats i socials es coordinen i dinamitzen entre ells a l'hora de fer política urbana local. La competitivitat urbana es pot dur a terme a través de la construcció d'un model de governança amb elements mixtos de tipus *bottom-up* (de baix a dalt) i *top-down* (de dalt a baix).

### **La revitalització econòmica i urbana al Poblenou a través del projecte 22@**

El Poblenou de Barcelona és l'àrea on des de l'any 2000 es desenvolupa el projecte urbanístic 22@, amb l'objectiu de dur a terme una renovació urbana i econòmica a partir del canvi de la qualificació del sòl. Es passa de la qualificació d'indústria tradicional a la de terciari i activitats d'economia del coneixement. La transformació del sòl urbà que es produeix al Po-

blenou, liderada per l'Ajuntament de Barcelona, permet la renovació de 2.000.000 metres quadrats de superfície industrial.

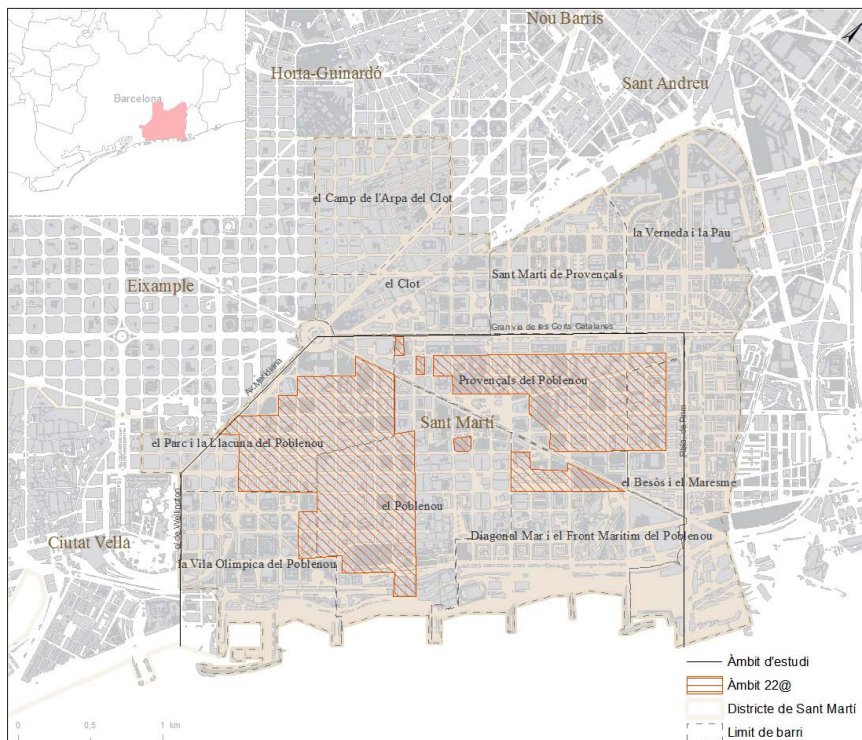


Figura 1. Localització del projecte 22@Barcelona al Poblenou.

El projecte 22@ presenta característiques innovadores i diferenciats respecte al planejament anterior del Pla general metropolità (1976): prioritza els usos mixtos del sòl, regula les diferents funcions (com, per exemple, l'habitatge), preveu la construcció de 4.000 habitatges nous de protecció oficial i de titularitat pública 100 %, reserva el 10 % del sòl per a equipaments (els anomenats 7@) i determina la catalogació i la protecció del patrimoni industrial del Poblenou, entre d'altres (Ajuntament de Barcelona, 2000).

L'avaluació del projecte 22@ en el període 2000-2013 mostra una transformació urbanística intensa els primers nou anys pel que fa a la re-

novació de la superfície industrial, amb un ritme menor posteriorment i fins a l'any 2013. Pel que fa a la demografia i la composició social, es produeix una arribada important de població, amb un saldo positiu de 25.177 habitants, que coincideix amb un canvi progressiu del perfil formatiu dels residents amb l'arribada de població més formada. Finalment, des d'una perspectiva productiva, segons fonts oficials, el projecte 22@ permet la ubicació de 3.892 empreses entre els anys 2000 i 2012, cosa que dóna lloc a un acumulat total de 7.329 empreses l'any 2012, amb 85.000 treballadors en plantilla. Tot i que el creixement empresarial dels dotze primers anys es pot considerar que és alt (especialment entre el 2000 i el 2010, amb la creació de 329 empreses cada any), el recompte oficial d'empreses i de treballadors presenta alguns interrogants (Dot, 2015).

### **Reflexions dels paisatges econòmics emergents al Poblenou a partir de la ciutat emprenedora**

En un context local marcat per la necessitat de desenvolupament econòmic es presenta l'anàlisi sobre la política estratègica local i l'adopció del projecte 22@ al Poblenou de Barcelona. L'estudi a partir del marc teòric de la ciutat emprenedora (Dot, 2015) permet constatar, en primer lloc, que la suma política, econòmica i social del passat influencia l'escenari del projecte urbanístic 22@. En segon lloc, s'identifica el paper central i de lideratge de l'Ajuntament de Barcelona tant en el planejament com en la gestió. El sector privat és el que inverteix, i la societat civil és qui vetlla per l'entorn urbà de manera reactiva i propositiva. Per acabar, pel que fa a la governança local, el projecte 22@ genera conflictes entre l'Ajuntament de Barcelona i el moviment veïnal i ciutadà. En contraposició amb això, la relació entre l'Administració local i el sector privat inversor és fluida, i s'estableixen col·laboracions de tipus públic-privat.

Dos elements que formen part de la qualitat de vida urbana exemplifiquen la dialèctica entre el sector públic i el sector veïnal i ciutadà, que es caracteritza com a "travada", on les reivindicacions costen d'introduir. El primer d'aquests elements està relacionat amb les activitats productives. El debat se centra en la compatibilitat del teixit industrial preexistent al Poblenou i la proposta d'activitats del projecte, basat en un cert fetitxisme tecnològic. Des d'alguns sectors es qüestiona el procés d'expulsió d'acti-



vitat industrial tradicional, sovint considerada banal, perquè es creu que aquesta indústria podria resultar estratègica. En una transformació urbana i econòmica postcrisi, integrar la indústria manufacturera en les polítiques urbanes pot ser crucial per renovar el teixit empresarial i reforçar els avantatges competitius de la ciutat. Fan falta fusters i serrallers i també el comerç local i tradicional en general, que són agents urbans *glocals* competitius, i que fugen de la banalització. En aquest sentit, calen intervencions polítiques per afavorir una ordenació que redueixi els impactes negatius en el sector productiu manufacturer.



Imatge 2. Vista parcial de Can Ricart amb els elements arquitectònics de la torre del rellotge, la xemeneia i les naus industrials. Can Ricart és un exemple de patrimoni industrial pendent de transformació.

El segon dels factors que formen part de la qualitat de vida urbana i que mostren la dialèctica entre el sector públic i el ciutadà té a veure amb el patrimoni industrial. Al Poblenou es produeix un salt quantitatiu i qualitatiu fruit del debat públic iniciat pel moviment veïnal per posar en valor el patrimoni industrial i ampliar-ne la protecció. Tot i la catalogació de part

del patrimoni industrial, es continua amb una visió arquitectònica patrimonial que menysté aspectes socials i culturals immaterials, i que permet que hi hagi edificis protegits pendents de transformar durant anys. Les accions dels agents civicosocials per conservar el patrimoni industrial posen de manifest el benefici no solament pel que fa a la preservació de la memòria i dels trets d'identitat col·lectiva, sinó també quant a la recuperació dels antics espais industrials amb diferents usos, com són els equipaments públics de tipus cultural i recreatiu per als residents, la conversió per part de la iniciativa privada en habitatges de tipus *loft* o les activitats de caràcter @, tot creant, a més a més, compacitat urbana. En aquest sentit, el procés de decisió política podria incloure, en el planejament i en la gestió, la innovació urbana a partir de la cultura patrimonial. Posar en valor el recurs i conservar-lo pot ser clau.

Els processos *bottom-up* han anat per davant de les propostes institucionals. Molts autors en la literatura *ad hoc* apunten cap a estratègies intermèdies entre iniciatives *bottom-up* recollides i consensuades per polítiques institucionals per arribar a una solució més àmplia i comuna en els processos urbans contemporanis. L'any 2016 s'han presentat noves oportunitats per crear paisatges econòmics que emergeixen a partir de la proposta de veïns i entitats del Poblenou. Un dels espais pendents d'intervenció és l'eix del carrer de Pere IV, amb unes obres de transformació que han començat aquest mateix 2016.

## Referències bibliogràfiques

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2000). *Modificació del Pla general metropolità per a la renovació de les zones industrials del Poblenou – Districte d'Activitats 22@BCN*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

BAKICI, Tuba; ALMIRALL, Esteve; WAREHAM, Jonathan (2013). "A Smart City Initiative: the Case of Barcelona", *Journal of the Knowledge Economy*, vol. 4, núm. 2, p. 135-148.

BEL, Germà (2013). "Per què es localitzen les empreses?", *La Vanguardia*, 10 de setembre de 13.

BENITO, Paz (2002). "Patrimonio industrial y cultural del territorio", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 34, p. 213-228.

CASELLAS, Antònia (2016). "Desarrollo urbano, coaliciones de poder y participación ciudadana en barcelona: una narrativa desde la geografía crítica", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 70, p. 57-75.

CASTELLS, Manuel (2000). *End of Millennium, the Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.

- DOT, Esteve (2015). *La ciutat emprenedora en un context de crisi urbana: la capacitat d'adaptació del projecte 22@Barcelona (2000-2013)*. Tesis doctoral presentada al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- DOT, Esteve; PALLARÈS-BARBERÀ, Montserrat (2015). "Patrimonio industrial, revitalización económica y compacidad urbana en el Poblenou-22@Barcelona. ¿Un nuevo modelo Barcelona?", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 69, p. 9-35.
- FLORIDA, Richard (2005). *Cities and the Creative Class*. Nova York: Routledge.
- GLAESER, Edward (2010). *El triunfo de las ciudades*. Barcelona: Taurus.
- HARVEY, David (1989). "From Managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism", *Geografiska Annaler*, vol. 71 B, núm. 1, p. 3-17.
- LAKSHMANAN, T. R.; CHATTERJEE, Lata (2006). "The entrepreneurial city in the global marketplace", *International Journal Entrepreneurship and Innovation Management*, vol. 6, núm. 3, p. 155-172.
- LAKSHMANAN, T. R.; CHATTERJEE, Lata (2009). "New governance institutions in the entrepreneurial urban region", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, vol. 22, núm. 3, p. 371-391.
- LAKSHMANAN, T. R.; CHATTERJEE, Lata (2011). "Entrepreneurial Creative Clusters in the Global Economy", dins Luigi Girard; Tuzin Baycan; Peter Nijkamp (eds.). *Sustainable City and Creativity: Promoting Creative Urban Initiatives*. Surrey: Ashgate.
- LOYD, Richard (2006). *Neo-Bohemia. Art and commerce in the postindustrial city*. Nova York: Routledge.
- MELNIKAS, Borisas (2016). "Networking society, network-based economy and the processes of global social, economic, and technological changes", *Ekonomika*, vol.95, núm. 1, p. 22-42.
- MÉNDEZ, Ricardo (2013). "Economía del conocimiento y nuevos contrastes territoriales en España: una perspectiva multiscalar", *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 63, p. 7-32.
- MUSTERD, Sako; MURIE, Alan (eds.) (2010). *Making Competitive Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- PALLARÈS-BARBERÀ, Montserrat (2004). "Estructura productiva i potencials de localització de l'àrea d'influència de Barcelona al tomb del segle XXI", *Revista de Geografia*, núm. 3, p. 63-92.
- STIGLITZ, Joseph (2010). *Caída libre*. Barcelona: Taurus.
- ZUKIN, Sharon (1989). *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*. New Brunswick: Rutgers University Press.